

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

DOI: 10.67227

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 6

2026

QADRIYATLAR TIZIMINING FALSAFIY MOHIYATI VA JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI O'RNI

Sherali Tursunov

Termiz davlat muhandislik va agrotehnologiyalar universiteti, o'qituvchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada qadriyatlar tizimining falsafiy mohiyati, uning shaxs va jamiyat hayotidagi nazariy hamda amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Qadriyat tushunchasi aksiologik yondashuv asosida izohlanib, uning inson dunyoqarashi, axloqiy tanlovi, ijtimoiy mas'uliyati va jamiyat taraqqiyotiga ta'siri ochib beriladi. Shuningdek, Yangi O'zbekiston sharoitida qadriyatlar tizimining jamiyat taraqqiyoti, yoshlar tarbiyasi, huquqiy madaniyat va ma'naviy muhitni mustahkamlashdagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Qadriyat, qadriyatlar tizimi, aksiologiya, falsafiy mohiyat, jamiyat taraqqiyoti, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, ma'naviyat, ijtimoiy barqarorlik, inson qadr-qimmati, axloqiy mezon, ma'naviy yangilanish.

ФИЛОСОФСКАЯ СУЩНОСТЬ СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ И ЕЁ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

Шерали Турсунов

Термезский государственный университет инженерии и агротехнологий, преподаватель

Аннотация

В данной статье анализируется философская сущность системы ценностей, а также её теоретическое и практическое значение в жизни личности и общества. Понятие ценности раскрывается на основе аксиологического подхода, обосновывается его влияние на мировоззрение человека, нравственный выбор, социальную ответственность и развитие общества. Также в статье раскрывается значение системы ценностей в условиях Нового Узбекистана для общественного развития, воспитания молодёжи, формирования правовой культуры и укрепления духовной среды.

Ключевые слова: Ценность, система ценностей, аксиология, философская сущность, развитие общества, национальные ценности, общечеловеческие ценности, духовность, социальная стабильность, человеческое достоинство, нравственный критерий, духовное обновление.

THE PHILOSOPHICAL ESSENCE OF THE VALUE SYSTEM AND ITS ROLE IN SOCIAL DEVELOPMENT

Sherali Tursunov

Termez State University of Engineering and Agrotechnologies, Lecturer

Abstract

This article analyzes the philosophical essence of the system of values, as well as its theoretical and practical significance in the life of the individual and society. The concept of value is interpreted on the basis of an axiological approach, and its influence on human worldview, moral choice, social responsibility, and social development is revealed. The article also substantiates the importance of the value system in the context of New Uzbekistan in ensuring social progress, educating youth, developing legal culture, and strengthening the spiritual environment.

Keywords: Value, system of values, axiology, philosophical essence, social development, national values, universal human values, spirituality, social stability, human dignity, moral criterion, spiritual renewal.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotini faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar, texnologik yangilanishlar yoki boshqaruv institutlarining samaradorligi bilan izohlash yetarli emas. Har qanday ijtimoiy rivojlanish ortida inson, jamiyat va davlat faoliyatini yo'naltirib turuvchi qadriyatlar tizimi mavjud bo'ladi. Qadriyatlar insonning hayotga munosabati, ijtimoiy tanlovi, axloqiy mezon, milliy o'zligini anglash darajasi va jamiyatdagi mas'uliyatini belgilovchi falsafiy kategoriyalardan biridir. Qadriyat masalasining dolzarbligi shundaki, jamiyatda yuz berayotgan har qanday o'zgarish avvalo qadriyatlarga munosabatda namoyon bo'ladi. Ijtimoiy taraqqiyot jarayonida ayrim qadriyatlar kuchayadi, ayrimlari o'z ta'sir doirasini yo'qotadi, ba'zilari esa yangi tarixiy sharoitga mos ravishda qayta talqin qilinadi. Shu jihatdan qadriyatlar tizimi jamiyatning ma'naviy qiyofasini ifodalovchi oddiy tushunchalar yig'indisi emas, balki ijtimoiy hayotni tartibga soluvchi, inson faoliyatiga yo'nalish beruvchi va taraqqiyotning ma'naviy mezonlarini belgilovchi murakkab falsafiy tizimdir. Aksiologiya, ya'ni qadriyatlar falsafasi, qadriyat tushunchasi, uning mohiyati, shakllari, qadrlash va qadrsizlanish jarayonlari, qadriyatlarning tarixiy o'zgarishi hamda jamiyat taraqqiyoti bilan aloqadorligini o'rganadi. Qadriyatshunoslikni alohida ilmiy yo'nalish sifatida talqin qilishda u axloq, madaniyat, ma'naviyat, siyosat, huquq va ijtimoiy ong shakllari bilan uzviy bog'liq holda ko'riladi [1; 3–4-b.].

Qadriyat tushunchasi falsafada inson va jamiyat uchun muayyan ahamiyatga ega bo'lgan narsa, hodisa, g'oya, norma, maqsad yoki munosabatni ifodalaydi. Biroq qadriyatni oddiy foyda, manfaat yoki ehtiyoj bilan aynanlashtirish to'g'ri emas. Foyda ko'proq amaliy natija bilan, manfaat esa muayyan ehtiyojni qondirish bilan bog'liq bo'lsa, qadriyat inson va jamiyat hayotidagi chuqurroq ma'naviy, axloqiy va madaniy mezonni bildiradi.

Qadriyatning muhim belgilaridan biri uning inson ongida baholash orqali namoyon bo'lishidir. Inson borliqdagi barcha narsa va hodisalarga bir xil munosabatda bo'lmaydi; ularni ehtiyoj, manfaat, e'tiqod, dunyoqarash va ijtimoiy tajriba asosida baholaydi. Shu sababli qadriyat voqelikning o'zida tayyor holda mavjud bo'lgan oddiy predmet emas, balki inson va jamiyat tomonidan qadrlanadigan mazmun, ahamiyat va ma'no sifatida shakllanadi. Q. Nazarov bu masalada tabiat yoki jamiyatda "qadriyat" deb ataladigan tayyor predmet emas, balki qadrlanadigan narsa, voqea, holat, g'oya va maqsadlar mavjudligini ta'kidlaydi [1; 29-b.]. Qadriyatlar shaxsiy, milliy, diniy, umuminsoniy, moddiy, ma'naviy, siyosiy, huquqiy va estetik shakllarda namoyon bo'ladi. Bu tasniflar bir-biridan mutlaqo ajralgan emas; aksincha, ular jamiyat hayotida o'zaro aloqador holda amal qiladi. Masalan, adolat bir vaqtning o'zida axloqiy, huquqiy va siyosiy qadriyat sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Erkinlik shaxsiy qadriyat bo'lishi bilan birga, jamiyatning siyosiy-huquqiy taraqqiyotini ham belgilaydi. Mehr-oqibat, vatanparvarlik, halollik, mas'uliyat, tinchlik, bag'rikenglik, ilmga intilish kabi qadriyatlar esa milliy va umuminsoniy mazmunni birlashtiradi.

Qadriyatlar tizimining falsafiy mohiyati shundaki, u alohida qadriyatlarning tasodifiy yig'indisi emas, balki ular o'rtasidagi ichki bog'liqlik, ierarxiya va o'zaro ta'sir mexanizmidir. Bitta jamiyatda erkinlik, tartib, adolat, an'ana, yangilanish, milliy o'zlik, taraqqiyot, inson qadrlanish kabi qadriyatlar bir vaqtning o'zida amal qiladi. Ularning jamiyat hayotidagi o'rni tarixiy vaziyat, siyosiy tuzum, iqtisodiy taraqqiyot, madaniy muhit va ijtimoiy ong darajasiga qarab o'zgaradi. Qadriyatlar tizimi shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatni tartibga soluvchi ma'naviy mexanizm hamdir. Shaxs o'z xatti-harakatida muayyan qadriyatlarga tayanadi; jamiyat esa ushbu qadriyatlar orqali shaxsdan qanday axloqiy, huquqiy va ijtimoiy mas'uliyat kutilishini belgilaydi. Milton Rokeach qadriyatni insonning muayyan xulq-atvor shakli yoki hayotiy maqsadni afzal deb bilishiga asos bo'ladigan barqaror e'tiqod sifatida talqin qiladi [2; 5-p.]. Bu yondashuv qadriyatlarning faqat nazariy tushuncha emas, balki shaxsning tanlovi, qarori va ijtimoiy xatti-harakatiga ta'sir qiluvchi ichki mezon ekanligini ko'rsatadi.

Qadriyatlar tizimi jamiyat taraqqiyoti bilan doimiy dialektik aloqada bo'ladi. Jamiyat rivojining har bir bosqichida muayyan qadriyatlar oldinga chiqadi. Urush sharoitida tinchlik, mustamlakachilik sharoitida mustaqillik, ijtimoiy beqarorlik davrida adolat va tartib, ma'naviy

inqiroz davrida axloqiy poklanish qadri kuchayadi. Bu holat qadriyatlarning tarixiy vaziyatga nisbatan sezgirligini ko'rsatadi [3; 28-b.]. Qadriyatlar tizimi ijtimoiy tuzilma bilan ham chambarchas bog'liq. Jamiyatning iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma'naviy tuzilishi qanday bo'lsa, unga mos qadriyatlar tizimi ham shakllanadi. Q. Nazarovning fikricha, jamiyat rivojining muayyan davriga aksiologik nuqtayi nazardan qaralganda, shu davrning ijtimoiy tuzilishiga muayyan umumiy qadriyatlar tizimi mos kelishi ko'rinadi. Bu fikr qadriyatlarni jamiyatdan tashqarida mavjud abstrakt tushunchalar sifatida emas, balki ijtimoiy hayotning ichki tarkibiy qismi sifatida o'rganish zarurligini bildiradi.

Zamonaviy aksiologiyada qadriyatlar tizimini o'rganishda shaxsiy qadriyatlar bilan ijtimoiy qadriyatlar o'rtasidagi nisbat masalasi alohida o'rin tutadi. Shaxsning individual qadriyatlari jamiyatdagi umumiy qadriyatlar bilan uyg'unlashsa, ijtimoiy barqarorlik kuchayadi. Aksincha, shaxsiy manfaatlar jamiyatning axloqiy va huquqiy mezonlari bilan keskin ziddiyatga kirishsa, qadriyatlar inqirozi yuzaga keladi. Shalom Schwartzning qadriyatlar nazariyasida ham qadriyatlar inson xatti-harakatiga yo'nalish beruvchi umumiy maqsadlar sifatida talqin qilinadi va ularning turli madaniyatlarda ma'lum darajada universal tuzilishga ega ekani asoslanadi [4; 26–28-p.]. Milliy qadriyatlar masalasida muhim jihat shundaki, ular faqat o'tmishga mansublik belgisi emas. Milliy qadriyatlar tarixiy xotira, urf-odat, til, madaniyat, axloqiy tajriba va ijtimoiy birdamlikni bog'lab turuvchi ma'naviy asosdir. Biroq milliy qadriyatlarni faqat konservativ saqlash obyekti sifatida tushunish ham yetarli emas. Ular har bir tarixiy davrda yangilanadi, zamonaviy ehtiyojlar bilan boyiydi va jamiyat taraqqiyotiga moslashadi.

O'zbekiston sharoitida qadriyatlar tizimi milliy tarix, ma'naviy meros, mahalla, oila, urf-odat, bag'rikenglik, ilmga hurmat, kattalarga ehtirom, yoshlar tarbiyasi, Vatan taraqqiyotiga daxldorlik kabi tamoyillar bilan bog'liq holda shakllangan. Shu bilan birga, mustaqillikdan keyingi davrda inson qadr-qimmat, huquqiy ong, fuqarolik mas'uliyati, ijtimoiy faollik, qonun ustuvorligi va ochiq jamiyatga xos qadriyatlar tizimi ham bosqichma-bosqich kuchaydi. Konstitutsiyada mamlakat hududida istiqomat qiluvchi millat va elatlarning tillari, urf-odatlari va an'analari hurmat qilinishi hamda ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratilishi belgilangan [5; 5-b.]. "O'zbekiston — 2030" strategiyasida ham milliy qadriyatlar va ma'naviy merosni asrab-avaylash, keng ommalashtirish hamda rivojlantirishga alohida yo'nalish sifatida e'tibor qaratilgan [6; 38-b.]. Bu holat qadriyatlar tizimining faqat nazariy-falsafiy masala emas, balki davlat siyosati, ta'lim-tarbiya, madaniyat va ijtimoiy taraqqiyot bilan bevosita bog'liq amaliy yo'nalish ekanini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, qadriyatlar tizimi jamiyat taraqqiyotida uch asosiy funksiyani bajaradi. Birinchidan, u jamiyatning ma'naviy-axloqiy mezonlarini belgilaydi. Insonlar nima yaxshi, nima yomon, nima adolatli, nima nomaqbul, nima sharafl, nima mas'uliyatsizlik ekanini qadriyatlar orqali anglaydi. Shu ma'noda qadriyatlar jamiyatning axloqiy koordinatalar tizimidir.

Ikkinchidan, qadriyatlar tizimi ijtimoiy integratsiya vazifasini bajaradi. Jamiyat a'zolari umumiy qadriyatlar atrofida birlashmasa, ijtimoiy birdamlik zaiflashadi. Oila, mahalla, ta'lim, madaniyat, huquq va davlat institutlari aynan qadriyatlar orqali o'zaro bog'lanadi. Masalan, halollik, adolat, mehr-oqibat, qonunga hurmat va mas'uliyat biror alohida guruhga tegishli qadriyat emas; ular jamiyatni ichki jihatdan birlashtiruvchi umumiy mezonlardir.

Uchinchidan, qadriyatlar tizimi taraqqiyotning ma'naviy yo'nalishini belgilaydi. Iqtisodiy o'sish yoki texnologik rivojlanish inson qadri, adolat, axloqiy mas'uliyat va ijtimoiy manfaat bilan uyg'unlashmasa, bunday taraqqiyot bir tomonlama bo'lib qoladi. Q. Nazarov yangi ilmiy-texnik imkoniyatlar insoniyatga haqiqiy yaxshilik keltiradimi yoki yo'qmi, degan savolni aksiologik yondashuv orqali baholash zarurligini ko'rsatadi. Bu fikr bugungi raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, biotexnologiya, axborot oqimi va global madaniy ta'sirlar davrida yanada dolzarbdir.

Qadriyatlar tizimi o'zgaruvchan xarakterga ega. Uning o'zgarishi ikki shaklda kechadi: birinchisi — vorisiylik asosida yangilanish, ikkinchisi — qadrsizlanish orqali inqirozga uchrash.

Vorisiylikda an'anaviy qadriyatlar yangi sharoitga moslashadi. Masalan, oilaga hurmat, kattalarga ehtirom, mahalla birdamligi kabi qadriyatlar zamonaviy fuqarolik mas'uliyati, huquqiy madaniyat va ijtimoiy faollik bilan uyg'unlashadi. Qadrsizlanish jarayonida esa jamiyat uchun muhim bo'lgan qadriyatlar rasmiy e'tirof etilgan bo'lsa-da, kundalik hayotda o'z ta'sirini yo'qota boshlaydi. Q. Nazarov "qadrlanmaydigan qadriyat"ni sarobga qiyoslaydi, ya'ni qadriyatning real ijtimoiy kuchga aylanishi uni amalda qadrlash bilan bog'liq. Maqola doirasidagi tahlildan quyidagi natijalar kelib chiqadi.

Birinchidan, qadriyatlar tizimi jamiyat taraqqiyotining passiv mahsuli emas. U taraqqiyotning ichki ma'naviy omili sifatida amal qiladi. Jamiyat qanday qadriyatlarni ustuvor deb bilsa, uning rivojlanish yo'nalishi ham ko'p jihatdan shu mezonlar bilan belgilanadi.

Ikkinchidan, qadriyatlar tizimida milliy va umuminsoniy qadriyatlar qarama-qarshi qo'yilmasligi lozim. Milliy qadriyatlar jamiyatning tarixiy xotirasi va madaniy o'zligini saqlasa, umuminsoniy qadriyatlar uni global taraqqiyot mezonlari bilan bog'laydi. Ularning uyg'unligi jamiyatning barqaror va ochiq rivojlanishini ta'minlaydi.

Uchinchidan, qadriyatlar tizimining barqarorligi faqat targ'ibot bilan emas, balki amaliy ijtimoiy muhit bilan ta'minlanadi. Agar jamiyatda adolat, halollik, qonun ustuvorligi, ilmga hurmat va inson qadr-qimmati real hayotiy tajribada tasdiqlanmasa, ular deklarativ tushuncha sifatida qolib ketadi.

To'rtinchidan, zamonaviy O'zbekiston sharoitida qadriyatlar tizimini rivojlantirish ta'lim, oila, mahalla, ommaviy axborot vositalari, madaniyat muassasalari va davlat institutlari o'rtasidagi izchil hamkorlikni talab qiladi. Qadriyatlar faqat nazariy tushuntirilganda emas, balki yosh avlodning kundalik hayoti, ta'lim jarayoni, mehnat madaniyati va ijtimoiy tajribasida mustahkamlanganda samarali natija beradi.

Beshinchidan, global axborot makoni qadriyatlar tizimiga ikki xil ta'sir ko'rsatmoqda. Bir tomondan, u ilm, madaniyat, muloqot va tajriba almashinuvini kengaytiradi. Ikkinchi tomondan, iste'molchilik, ma'naviy befarqlik, individualizmning keskinlashuvi, axborot manipulyatsiyasi va madaniy yuzakilik kabi xavflarni kuchaytiradi.

Xulosa. Qadriyatlar tizimi jamiyat hayotining ma'naviy-falsafiy asosini tashkil etadi. U insonning dunyoqarashi, xulq-atvori, ijtimoiy munosabati va jamiyat taraqqiyotiga bo'lgan mas'uliyatini belgilaydi. Qadriyatlar tizimisiz jamiyat taraqqiyoti ichki ma'no va maqsaddan mahrum bo'ladi. Chunki taraqqiyot faqat moddiy o'sish emas, balki inson qadr-qimmati, adolat, erkinlik, mas'uliyat, ma'naviyat va madaniy vorisiylik bilan o'lchanadigan murakkab ijtimoiy jarayondir. Zamonaviy O'zbekiston sharoitida qadriyatlar tizimini mustahkamlash milliy merosga tayanish, inson qadrini yuksaltirish, huquqiy madaniyatni rivojlantirish, yoshlar tarbiyasida oila-ta'lim-mahalla hamkorligini kuchaytirish va global axborot tahdidlariga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish bilan bog'liq. Shu jihatdan qadriyatlar tizimi faqat falsafiy-nazariy muammo emas, balki jamiyatning ma'naviy xavfsizligi, ijtimoiy barqarorligi va kelajak taraqqiyotini belgilovchi strategik omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (Aksiologiya). – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2004. – B. 3.
2. Rokeach M. The Nature of Human Values. – New York: Free Press, 1973. – P. 5.
3. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (Aksiologiya). – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2004. – B. 58.
4. Schwartz S.H. Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries // *Advances in Experimental Social Psychology*. – Vol. 25. – San Diego: Academic Press, 1992. – P. 28–29.
5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida // Lex.uz.